

Юлія Володимирівна Каплієнко-Ілюк
Ігор Олександрович Гутнік

Музика для флейти: історичний огляд у контексті жанру

УДК 788.5:78.08

DOI <https://doi.org/10.24195/artstudies.2024-1.13>

org/10.24195/artstudies.2024-1.13

Юлія Володимирівна Каплієнко-Ілюк
доктор мистецтвознавства, доцент,
професор кафедри музикознавства,
композиції та виконавської
майстерності
Дніпровська академія музики
ORCID: 0000-0002-6114-9680

Ігор Олександрович Гутнік
магістрант кафедри оркестрових
інструментів
Дніпровська академія музики
ORCID: 0000-0001-8512-6013

У статті наведено аналіз історичного шляху еволюції музики для флейти. Проведено дослідження й аналіз репертуару для флейти в контексті жанру, виявлено проблемні питання сучасної жанрової класифікації флейтової музики та надано оцінку перспективи використання жанрового аналізу в популяризації творів для флейти. У дослідженні виявлено, що флейта є одним із найдавніших музичних інструментів, що використовується людством. Водночас популярність флейти на сьогодні невпинно зростає. Цей факт обумовив створення значної кількості творів для цього музичного інструмента, але повна системна класифікація музичних жанрів, де використовується флейта, яка б враховувала історичний контекст, відсутня. Флейтове виконавство в Україні має багаторічну традицію, крім того, багато сучасних українських композиторів використовують флейту у своїх творах. Як видно з наведеного нами огляду, флейта проникає в усі жанри класичного й сучасного музичного мистецтва, що робить питання систематизації та створення жанрового каталогу флейтової музики актуальним теоретичним і практичним питанням музикознавства. Створення загальнодержавного та регіонального класифікатора творів для флейти сприятиме популяризації творчості сучасних композиторів, розширить коло професійних флейтистів. Відзначено, що дослідження та систематизація репертуару для флейти з урахуванням жанрових різновидів, розробка нових класифікацій жанрів флейтової музики можуть стати підґрунтям подальшого наукового пошуку в цій галузі.

Ключові слова: флейта, історія, жанр, музика, виконавство, репертуар.

Постановка проблеми. Флейта справедливо вважається одним із найперших духових інструментів, винайдених людиною. Популярність виконавства на флейті невпинно зростає, тому на сьогодні інструмент широко використовується не тільки в академічній та народній музиці, але й в аматорському й естрадному музикуванні. В українській музиці флейта посідає особливе місце, оскільки наша культура має давню історію та музичну практику духового виконавства (Карп'як, 2017; Кушнір, 2011). Тому дослідженням і систематизацією творів для флейти багато років поспіль займаються як зарубіжні, так і вітчизняні музикознавці.

Справедливо вважати, що жанр твору значною мірою визначає його подальшу долю, оскільки популярність деяких жанрів у творчості композиторів змінюється в історичному контексті. Відповідно до цього змінюються технічні характеристики інструментів, виконавські особливості гри флейтистів і склад ансамблів, у яких застосовується флейта (Громченко, 2013).

Саме питання визначення й аналізу жанру в музикознавстві залишається актуальною проблемою вже досить тривалий час. Класифікації жанрів, які використовуються на сучасному етапі, доволі різноманітні за критеріями диференціації, систематизації та підпорядкування. Часто жанри класифікують за декількома напрямками: зміст твору, умови виконання, виконавський склад, соціально-комунікативними функціями, але вирішальний фактор таких класифікацій викликає дискусії з приводу обґрунтованості його використання та, як наслідок, змістовності всієї такої класифікації

загалом. Звідси виникає характерна тенденція постійних удосконалень, редакцій і доповнень жанрових класифікацій (Шип, 2002).

Отже, аналіз і систематизація розвитку флейтової музики в історичному векторі нерозривно поєднані із жанром. Із цього приводу І. Тукова (2022) у своїй роботі зазначає: «...який би не обирали музикознавці підхід до трактування музично-теоретичної системи, незмінними залишаються дві позиції: її матеріалом є музична теорія в історичному розвитку; методологія досліджень ґрунтується на системному підході» (с. 10). Використання такого підходу в музикознавчих дослідженнях дасть змогу розширити уявлення про еволюцію репертуару для флейти, його обсяг і жанрову палітру.

Аналіз актуальних досліджень. Ключові відомості з історичного процесу розвитку флейтової музики, традицій українського виконавства та його зв'язків з європейськими та світовими тенденціями на сьогодні широко представлені в роботах таких авторів, як В. Богданов, В. Богданова, Я. Верховинець, С. Вітулло, В. Громченко, В. Іванова, А. Карп'як, В. Качмарчик, П. Круль, Ю. Мейтус, М. Перцов, А. Усова, Ю. Шутко й інших.

Аналіз деяких аспектів флейтових творів сучасних композиторів віднаходимо в працях О. Павленко, А. Чібалашвілі, З. Ходан.

Проблемами теорії та розвитку жанру в класичному та сучасному музичному мистецтві активно займалися такі автори: М. Борисенко, Н. Герасимова-Персидська, О. Коменда, С. Салдан, О. Соколова, І. Тукова та інші.

Мета статті – дослідити та проаналізувати загальну динаміку історичної еволюції репертуару для флейти в контексті жанру, виявити проблемні питання сучасної жанрової класифікації флейтової музики, оцінити перспективу використання жанрового аналізу в популяризації творів для флейти.

Методологія дослідження. Досягнення поставленої нами мети потребувало такого методологічного підходу: проведення аналізу, огляду та систематизації сучасної наукової літератури з обраного питання; застосування історичного методу – з метою дослідження виникнення й еволюції основних об'єктів, представлених у дослідженні в хронологічному порядку; використання методу компаративного аналізу – з метою порівняння та виявлення типових особливостей вирішення, спорідненості й відмінності основних об'єктів, представлених у дослідженні; застосування термінологічного аналізу – з метою визначення сутності ключових понять дослідження.

Результати та їх обговорення. Якщо враховувати голос людини як перший засіб для відтворення музичних звуків, то флейта – найбільш наближений до нього інструмент, що дає змогу завдяки диханню створювати послідовність тонів, яку можна було б вважати первісною музикою (Карп'як, 2017).

Технологія виготовлення та звуковидобування прадавньої флейти доволі прості: це порожня трубка (рослинна, глиняна, кісткова) з отворами для пальців на корпусі або без них, у порожнині якої відбувається коливання стовбуру повітря, що й утворює звук; при цьому повітряні коливання виникають через розсікання потоку дихання об край інструмента без залучення додаткових засобів, як-от тростина чи мундштук. Флейти такої конструкції здебільшого подовжні відносно тіла виконавця. Проте вже в ті часи зароджуються й інструменти, що розташовуватимуться поперечно або за діагоналлю (найбільшого поширення набули в Азії). Давні зразки флейт первинної конструкції археологи віднаходять на теренах Німеччини, Китаю та в Україні (Карп'як, 2017).

На жаль, музичні зразки тих часів зі зрозумілих причин не збереглися. Проте з акустичної позиції навіть примітивна флейта, на «тілі» якої є вже три пальцьові отвори, уже здатна відтворювати складні мелодичні ходи. Але через відсутність системи запису музичного тексту, способу його передачі можна дійти висновку, що первісна людина використовувала флейту як інструмент, що імітує звуки природи (спів птахів, свист вітру тощо). Вірогідною є гіпотеза, що такі інструменти не тільки використовувалися в побуті та для розваг, а й мали священне призначення. Отже, саме виділення жанрів нерозривно пов'язане в історичному контексті із зародженням музичного інструмента та його практичним значенням для людини.

Пам'ятки періоду античності також широко засвідчують присутність флейти в житті мешканців Давньої Греції, а згодом і Римської імперії. Широко відомий факт розподілу музичних інструментів для прославлення богів – Діоніса або Аполлона. У цьому поділі можна побачити вже і певний жанровий розподіл репертуару, оскільки «діонісійські» гімни та музика загалом були частиною світського життя, відображенням людських переживань і пристрастей. Цікаво, що флейта належала саме до інструментів, присвячених Діонісові (Новосадов, Мозгальова, 2023).

Флейтова музика проникає в міфологічні сюжети. Так, історія німфи Сірінкс, яка перетворилася на тростину, переховуючись від бога Пана, пов'язана з виникненням «сиринги», або флейти Пана. Флейта широко використовувалася в грецькому та римському театрах. Жодних зразків флейтового репертуару тих часів також не дійшло до наших днів. Неможливо виключити використання флейти в античному театрі як декоративне звучання в сценах природи, але й вірогідно, що інструменти могли створювати фон для хору та декламації.

З літературних джерел (Новосадов, Мозгальова, 2023; Карп'як, 2017) стає відомо, що флейта зазнає певного занепаду в Європі після падіння Риму, оскільки згадки про цей інструмент не з'являються в історичних записах аж до X та XI століть. Це пояснюється домінуванням церковної вокальної музики; крім того, духовий інструмент позбавляє людину можливості співу та декламації одночасно з грою, що також вважалося великим недоліком із релігійного погляду. Незважаючи на це, флейта «жила» як інструмент народного музикування і, можливо, відтворювала популярні наспіви тих часів.

З приходом доби Відродження флейта знову набуває популярності серед музикантів і композиторів. У Європі того часу можна зустріти поперечну флейту, та більшої популярності набуває подовжня блокфлейта. Найпоширенішими жанрами на той час стають мініцикли танців: павана та гальярда, алеманда та куранта. Музику для консьорта блокфлейт створював навіть король Англії Генріх VIII, який до того ж мав значну колекцію цих інструментів (Новосадов, Мозгальова, 2023).

Цікаво, що чисельні аранжування популярних пісень і танців викладені в найбільшому збірнику для блокфлейти соло «Сад насолод для флейти» сліпого від народження композитора Нідерландської школи Якоба ван Ейка (Jacob van Eyck (1590–1657), *Der Fluyten Lust-hof*, перше видання 1644 р.). Збірка налічує понад 150 аранжувань, виконаних у техніці варіацій, і є однією з найбільших зі створених для будь-якого інструмента соло. Твори ван Ейка – невід'ємна складова репертуару сучасних віртуозів блокфлейти.

Безумовним розквітом флейтового виконавства та збагачення репертуару й жанрової палітри стає доба бароко. Новий інструмент – барочна флейта в модифікаціях Й. Кванца, Ж. Отетера та ін. – набуває повноти звучання, покращує свої інтонаційні якості та можливості діапазону. Цей період вирізняється розвитком таких жанрів, як соната для флейти соло, соната для флейти та basso-continuo, зародженням жанру флейтового концерту.

Крім того, флейта проникає у вокальні жанри, вводиться у склад ансамблю (оркестру), що акомпанує вокалісту. Чисельні приклади арій у складі опер, кантат та ораторій, де поряд із голосом соліста яскраву партію проводить флейта, ми знаходимо у творчості таких видатних композиторів, як А. Скарлатті, Г. Ф. Гендель, І. С. Бах, Г. Ф. Телеман.

Традиція використання флейти в опері, як незмінної барви ліричності та глибинних переживань, відстежується і в творчості композиторів-класиків. Дотепер один із найвідоміших творів із флейтового репертуару – «Танок блаженних духів та мелодія» з опери «Орфей і Еврідіка» (1762 р.) Х. В. Глюка. Жанри сонати, ансамблю (квартет, квінтет тощо) та концерту також продовжили життя у флейтовому доробку В. А. Моцарта та Й. Гайдна.

Флейта у XIX столітті переживає значні модифікації, кульмінацією яких стає винайдений Т. Бемом (1832 р.), по суті, новий інструмент із вдосконаленою механікою та конструкцією, що використовується й дотепер. Флейта істотно збагачує свій репертуар, зростає віртуозна складова твору, з'являються чисельні твори в різних жанрах, зокрема фантазії, попури з оперних тем, сонати та п'єси, балади тощо.

У XX століття флейта входить як інструмент з найбагатшою музичною спадщиною, яку за якістю та жанровим охопленням можна зіставити з фортепіанною та скрипковою літературою.

Спостерігаємо, як з другої половини XX ст. та початку XXI ст. в музиці для флейти провідною тенденцією стає нова інтерпретація матеріалу й повне переосмислення методів фіксації музичного тексту, загальноприйнятої звукової семантики, складу ансамблю та тембрового розуміння інструмента. Змінюється техніка гри, розширюються звичні уявлення про можливості виразності в грі на флейті; у виконанні широко використовуються обертонова гра, мультифоніки, whistle tone, джет вістл, tongue ram, flutebox, слеп, шумові ефекти (Перцов, 2016).

Стилістика музичної мови флейтових творів у XX столітті переважно спиралася на докласичні, ренесансні форми мислення, тоді як сучасне професійне мистецтво характеризується загальним переважанням поліфонії, гіпертрофією сценічних і симфонічних жанрів (Громченко, 2015).

В Україні та світі в різних напрямках сучасної музичної культури спостерігається застосування

різних типів флейт і подібних інструментів – окарина, блокфлейта, кена, лоу-вістл, вістл (Перцов, 2018). Потрібно зазначити той факт, що модифікація існуючих і поява нових інструментів сімейства флейт є наслідком саме творчості композиторів XXI століття, які активно шукають нових барв звучання, що стало реакцією на об'єктивну дійсність. Отже, інструмент перебуває в постійному технічному розвитку та вдосконаленні (Перцов, 2016).

Становлення і професіоналізація флейтового виконавства та композиції на території нашої держави відбувалися завдяки таким представникам Київської консерваторії, як І. Михайловський та О. Химиченко, ряду представників мистецької спільноти Одеси – О. Протаса, С. В. Фрідмог, М. Я. Ковлер, М. Г. Лішневського, Л. В. Рогового, О. П. Хановченка (Шутко, 2010).

Виходячи з проаналізованих нами даних літературних джерел (Перцов, 2016, 2018; Громченко, 2013; Кушнір, 2011), можна дійти висновку, що сучасні українські композитори, орієнтуючись на тісну співпрацю з виконавцями, пишуть музичні твори з урахуванням їхніх технічних можливостей, що і визначає подальшу жанрову палітру створеної музики. В. Громченко відмічає (2015), що «...у творчості як вітчизняних, так й зарубіжних композиторів XX – початку XXI століть жанр ... може представляти як значний засіб музичної виразності, за умови активізації практичної функції жанру, яка визначається змістом, виконавськими засобами та місцем представлення тієї чи іншої музичної композиції» (с. 143).

Серед яскравих прикладів подібної творчості виділяються: «Концерт для флейти з оркестром» В. С. Губаренка, концерт для флейти з оркестром Є. Ф. Станковича, «Дивертисмент» для флейти та струнного оркестру А. Я. Штогаренка, «Концерт для флейти, струнного ансамблю та фортепіано» О. А. Безбородька, «Концерт для камерного оркестру» І. В. Щербакова.

Відносно світових сучасних тенденцій в Україні можна відзначити, що розвиток українського джазу відбувався із запізненням. Він мав значну кількість сутнісних відмінностей, які проявляються у впливі фольклору на українську джазову музику. Проте, якщо зробити акцент на використанні флейти та флейтоподібних інструментів, то українські джазмени грали на флейті Пана, сопілці та «класичній» флейті. Серед українських джазових флейтистів відзначаються: В. Зінковський – екс-учасник джазового квартету «Синкопа», музиканти з «РадіоБенда Олександра Фокіна» – Г. Івченко (тенор-саксофон, флейта) та С. Цимбал (баритон-саксофон, блокфлейта). До сьогодні флейта доволі нечасто використовувалась в українському джазі, але, оскільки більшість західних джазових стилів вітчизняні виконавці опанували дещо пізніше, інструмент активно входить у музичний простір України та має перспективи в розвитку нових напрямів його застосування (Перцов, 2016).

Увагу зосереджує на собі й тенденція популярності творів для флейти соло у творчості сучасних українських композиторів. У грудні 2009 року відбувся виконавський проєкт The Solo Flute Project, для якого написали свої твори такі українські композитори, як О. Шмурак, О. Безбородько, О. Серова, А. Аркушина (Перцов, 2016).

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Флейта та музика для неї виникають на самих ранніх етапах формування музичного мистецтва. Сама сутність жанрового поділу в музиці нерозривно пов'язана з її прикладним значенням і місцем музичного інструмента в повсякденному житті людини. Історичний розвиток флейти характеризувався створенням значної кількості моделей цього інструмента, що обумовило її широке використання в музиці. Як видно з наведеного нами огляду, флейта проникає в більшість жанрів класичного й сучасного музичного мистецтва, що робить питання систематизації та створення жанрового каталогу флейтової музики актуальним теоретичним і практичним питанням музикознавства. Створення загальнодержавного та регіонального класифікатора творів для флейти сприятиме популяризації творчості сучасних композиторів, розширить коло професійних флейтистів. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці нових жанрових класифікацій музики для флейти в аспекті її історичного розвитку, відстеження популярності жанрів у зв'язку з конкретною історичною добою, визначення тривалості «життя» жанру та його актуальності на сучасному етапі.

ЛІТЕРАТУРА

Громченко, В. (2013). Музика для інструмента соло: витоки становлення жанру (на прикладі виконавства на духових інструментах). *Вісник Національ-*

ної академії керівних кадрів культури і мистецтв, 3, 122–126.

Громченко, В. (2015). Жанр як засіб музичної виразності (на прикладі творів для духових інструментів соло). *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*, II (5), 140–144.

Карп'як, А. (2017). Історичний огляд флейтового мистецтва українських земель до початку ХХ століття. *Історія становлення та перспективи розвитку духової музики в контексті національної культури України та зарубіжжя*, 9, 15–22.

Кушнір, А. (2011). Специфіка спадковості традицій в українському флейтовому мистецтві. *Вісник ХДАДМ. Музично-театральне мистецтво*, 4, 204–207.

Новосадов, Я., & Мозгальова, Н. (2023). Історія становлення флейтового мистецтва. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 14: Теорія і методика мистецької освіти*, 29, 222–229.

Перцов, М. (2018). *Флейтова музика України: витоки, історична еволюція та сучасні тенденції* (Автореф. дис. канд. мистецтвознавства). Київський національний університет культури і мистецтв, Київ.

Перцов, О. (2016). Сучасні модифікації флейти та їх використання в музичній практиці. *Young Scientist*, 10 (50), 312–316.

Тукова, І. (2022). Музично-теоретична система: феномен чи фантом? *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського*, 134, 8–17.

Шип, С. (2002). Музичний жанр в методологічному аспекті. *Науковий вісник Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського. «Культурологічні проблеми української музики (Наукові дискурси пам'яті І. Ф. Ляшенка)»*, 154–177, Київ.

Шутко, Ю. (2010). Творчі принципи та професійні риси сучасної української школи гри на флейті. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*, 4, 109–113.

Music for the flute: a historical overview in the context of the genre

Yulia Volodymyrivna Kapliyenko-Iliuk
Doctor of Science in Art Criticism,
Associate Professor,
Professor of the Department
of Musicology, Composition
and Performance
Dnipro Academy of Music
ORCID: 0000-0002-6114-9680

Ihor Oleksandrovych Hutnik
Master's student of the department
of orchestral instruments,
Dnipro Academy of Music
ORCID: 0000-0001-8512-6013

The article provides an analysis of the historical evolution of flute music. Has been conducted research and analysis of the repertoire for the flute in the context of the genre, have been identified problematic issues of the modern genre classification of flute music, and has been provided an assessment of the perspective of using genre analysis in the popularization of works for the flute. The research revealed that the flute is one of the oldest musical instruments used by mankind. At the same time, the popularity of the flute is steadily growing today. This fact caused the creation of a significant number of works for this musical instrument, but there is no complete systematic classification of musical genres where the flute is used, classification which would take into account the historical context. Flute performance in Ukraine has a long-standing tradition, besides, many modern Ukrainian composers use the flute in their works. As can be seen from the overview given by us, the flute use in all genres of classical and modern musical art, which makes the issue of systematization and creation of a genre catalog of flute music an urgent theoretical and practical issue of musicology. The creation of a national and regional classifier of works for the flute will contribute to the popularization of the work of modern composers, and will expand the circle of professional flautists. The authors note that the research and systematization of the repertoire for the flute, taking into account genre varieties, the development of new classifications of the genres of flute music, can become the basis for further scientific research in this field.

Key words: flute, history, genre, music, performance, repertoire.